

Л. М. Горенко, С. М. Косяк, І. Г. Босва

**ІСТОРИКО-ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЮРІЯ МАРИНОВСЬКОГО «ЧЕРКАСЬКА МИНУВШИНА.
ПРАВОСЛАВНІ МОНАСТИРІ НА ТЕРЕНІ
СУЧАСНОЇ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДО 1917 РОКУ»**

Розглянуто одну з перших праць наукової спадщини відомого вченого історика-краєзнавця Юрія Мариновського «Черкаська минувшина. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року», яка видана науково-популярним виданням і увійшла до першої книги. Метою статті є історіографічний аналіз цього дослідження. Пріоритетом для дослідника Ю. Мариновського стало використання всієї доступної документальної бази, щоб відтворити всю історію й функціонування православних монастирів, що розташовувалися на терені сучасної Черкаської області. Він увів до наукового обігу цілу низку архівних документів, додавши до них докладних коментарів та приміток, ретельна праця над якими є визначальною рисою й основою науково-дослідницької діяльності Ю. Мариновського. Ця збірка має тематичний характер і є спробою скласти загальне уявлення про православні монастирі, що колись були розташовані на терені Черкаської області. Мета й завдання досягалися одночасним застосуванням різних методів дослідження.

Ключові слова: православні монастирі, архів, документи, ігумен, церква, грамоти, рукописні книги, коментарі.

Пріоритетним напрямом сучасної історіографії є вивчення діяльності та наукової спадщини відомих учених-істориків. Особливе значення має усвідомлення ролі та відповідальності вченого перед наукою. Актуальною проблемою сучасної історіографії, на думку авторок, є дослідження творчого шляху та формування наукових пріоритетів Юрія Мариновського – видатного вченого історика-краєзнавця, журналіста.

Ім'я Ю. Мариновського є відомим широкому науковому загалу дослідників-краєзнавців історії Черкаського краю, істориків-релігієзнавців, археографів, архівістів, джерелознавців. Його основні надруковані праці: «Мотронинський Троїцький монастир» [1], «Документальні свідчення про останні роки монастирів на Черкащині: 20-ті роки» [2], «Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року» [3], «Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області після 1917 року» [4], «Гулаки на правобережжі Дніпра: родовід і власність правобережних Гулаків з Артема. Матеріали до біографії роду» [5] тощо.

Життя Ю. Мариновського, людини талановитої, надзвичайно працездатної та чесної, є відображенням суворой долі української інтелігенції.

Народжена для інтелектуальної творчості, вона, проте, всі свої сили віддала за фізичне існування, так і не використавши багатьох своїх можливостей. Ю. Мариновський є інвалідом першої групи, з огляду на тяжку травму хребта, отриману під час навчання в Донецькому вищому військовому політичному училищі. У 1977 році заочно закінчив історичний факультет Полтавського педагогічного інституту, а в 1998 році став лауреатом обласної літературно-краєзнавчої премії імені М. Максимовича. Останні роки, на превеликий жаль, він тяжко хворіє та більше не працює.

Надзвичайна роль Ю. Мариновського полягає в тому, що він увів до наукового обігу цілу низку архівних документів, додавши до них докладних коментарів та приміток.

Метою статті є історіографічний аналіз одного з перших досліджень ученого «Черкаська минувшина. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року», яке становить першу книгу. Ця книга присвячена православним монастирям нашого краю, у ній розглядаються різні аспекти заснування та функціонування обителів. Хронологічні рамки дослідження: 1671–1917 рр.

Варто зазначити, що більшість досліджень із цієї теми були засновані на історико-статистичних матеріалах дослідників XIX ст. [6]. Ю. Мариновський зазначав: «Явна зацікавленість досить невеличкою частиною джерел знецінює значний пласт історичного знання» [5; 11]. Це породжує кон'юнктурний підхід до теми й односторонність дослідження.

Найважливішим для дослідника Ю. Мариновського стало використання всієї доступної документальної бази, щоб «показати монастирське буття з різних сторін» [3; 14]. Як наголошував автор, не всі документи «рівноцінні за джерелознавчою та науковою значимістю, за своєю інформаційністю» [3; 15], проте навіть незначні документальні шматочки в майбутньому зможуть заповнити цілий історичний пласт.

До збірки ввійшло 36 документів. Це гетьманські універсали, магнатські фундуші на монастирське володіння, офіційне листування, купчі, дарчі, духовні, звіти, присяги, відомості тощо. Певна річ, найбільш цінними є універсали гетьманів П. Дорошенка, І. Мазепи, князя Я. Яблоновського (док. №№ 1–4, 11), якими надавалися або підтверджувалися права на володіння тим чи іншим обителям. Ряд документів констатують факти масового відпуску поміщиками своїх кріпаків до монастирів «у послушенство» [3; 62, 68].

Варто звернути увагу на документи №№ 29–36, які містять статистичні відомості ряду монастирів за 1893 р. Їх матеріал дозволяє порівняти різні аспекти монастирського життя, «...зробити певні узагальнення щодо власності і майна монастирів за конкретний час – про господарську діяльність, наявні земельні володіння та їх використання, кошти та їх витрати, прибутки, заощадження, кадрові питання, взаємовідношення з населення тощо» [3; 14].

Ю. Мариновський не приховував певні проблеми при опрацюванні документів XVII–XIX ст., що «... примусило найбільше уніфікувати і

адаптувати (спростити) їх тексти, привівши до норм сучасної російської орфографії (крім док. № 4 і № 11, які є перекладом із польської на українську мову)» [3; 16]. Автор надрукував документи мовою оригіналу, зокрема російською, оскільки на території тодішньої України вона вважалася загальноживаною. У попередньому слові своєї праці дослідник Ю. Мариновський указав на зміни, які він вніс при публікації документів [3; 16].

У розділі названої праці «Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року» дослідник вказує, що в нашому краї тільки офіційно функціонуючих православних монастирів нараховувалося близько трьох десятків «...починаючи з давньоруського Зарубського і до «молодих» Тальянського і Іванівського (Лукашівського), які виникли під час 1-ї світової війни» [3; 17]. А далі припускає автор, що, якщо порахувати поодинокі згадки у джерелах про обителі та інформацію з усної народної творчості, то вірогідна кількість православних монастирів значно зросте.

Заслуговує на увагу той факт, що Ю. Мариновський звертається до пошуку відповідних топонімів. «...По всій території Черкаської області й досі зустрічаються назви «монастирище», «монастир», «монастирок», [...] «чернечий», «монастирський», що вказує на колись існуючу обитель, скит чи якесь бувше володіння – хутір, ставок, греблю, млин і млинище...» [3; 17].

На думку вченого, більшість православних монастирів нашого краю засновано в другій половині XVI – першій половині XVII ст. «...Це можуть бути Золотоніський, Ірдинський, Канівський, Корсунські – Петропавлівський і Онуфріївський, Лебединський Георгіївський, Маньківський, Медведівський, Мотронинський, Медведівський, Мошногірський Вознесенський і Мошногірський Петропавлівський, Трахтемирівський, Уманський...» [3; 18]. Автор припускає, що причиною виникнення обителей були колонізаційні рухи на Пороссі, в Потясминні й на Посуллі після Люблінської унії 1569 р., коли наш край почав активно заселятися і виникали слободи, хутори, села, містечка, міста. Разом із ними утворювалися й монастирі, які виконували релігійні треби та були місцем, де жили ченці, котрі відмовлялися від мирського життя. Ю. Мариновський дійшов висновку, що всі обителі створювалися в тяжко доступних місцях: «...густих і дрімучих (реліктових) лісах, на горах, серед боліт, на островах, тобто в створеному природою захисті, [...] безпечного життя – аж до кінця XVIII ст. – православні обителі не мали: постійні війни, повстання, пограбування ... навчили братію пристосовуватися до скрутних обставин, ховатися разом із майном, про що свідчать таємні підземні ходи та печери...» [3; 19]. Автор припускає, що суворі умови життя стали причиною появи в цьому регіоні тільки чоловічих монастирів, винятком був лише Чигиринський Свято-Троїцький жіночий монастир. Історик Ю. Мариновський це пов'язав із розташуванням Чигиринського замку, а це свідчило про збільшення жіночого населення [3; 19].

Важливо, що дослідник Ю. Мариновський звернув увагу й пояснив практику російських царів, польських королів та їхніх представників на місцях (гетьманів, старост), польсько-католицьких магнатів (князі Вишневецькі,

Любомирські, Яблонівські), які без огляду на їхню державну та релігійну приналежність і прихильність підтверджували права на володіння, часто збільшуючи свої угіддя. Про це їх просила братія обителей. Це була тактика та логіка виживання, політика лавірування, що мала одну мету – збереження православ'я.

Історик Ю. Мариновський проаналізував економічний стан монастирів нашого краю. Порівняно з Київськими обителями, Черкаські монастирі не мали ні значних прибутків, ні великих володінь із приписними селянами. Основою їхнього існування були земля й інші угіддя, майно, що одержували від різних, у тому числі й впливових осіб. «На такі речі видавалися універсали, грамоти, привілеї, різні фундуши та ерекції, які одночасно були і правовою базою, і охороною від нападів і зазіхань місцевих власників, городової і полкової старшини, старост та їх управителів» [3; 19–20]. Проте ці документи часто не могли захистити обителі від вилучення земель, оскільки сама держава – Річ Посполита – була байдужа до цих процесів та схилилася до принципу «хто дужчий, той і правий».

Про кропітку роботу історика Ю. Мариновського з виявлення та подальшого оброблення документів, що стосуються власності монастирів, свідчать подані в праці докладні коментарі та примітки. Православні обителі Черкащини, крім Золотоніської Красногірської та Лебединської Миколаївської, були позаштатними й існували за рахунок виділення державою фіксованих угідь – землі, озер, ставків, млинів, грошових виплат за відсутні ґрунти, а також від власних прибутків від господарської діяльності, кишенькових зборів, пожертв тощо. Також монастирі могли отримувати у власність землю чи інші надбання за купівлею, заповітом, дарунком від інших осіб. Такі землі обкладалися податком. Учений порівняв земельні володіння монастирів Черкащини з маєтками великих латифундистів, і це виражається в співвідношення 1:20 [3; 20–21].

Докладну інформацію про економічний розвиток монастирів Черкащини також можна отримати з коментарів ученого. Він не лише конкретизував загальновідомі факти розвитку пасічного господарства, свічних, цегельних заводів, майстерень сільськогосподарського реманенту, садівництва, виноградарства, а й знайшов відомості про вдосконалення своїх виробництв, про участь у виставках садівництва, городництва. Про це говорять джерела Ірдинського, Жаботинського Онуфріївського, Мотронинського та Мошногірського монастирів [3; 21–22, 156, 160].

Чимало відомостей знайдено істориком Ю. Мариновським про співпрацю православних обителей із фірмами, кооперативами, підприємствами, магазинами, купцями, міщанами. Про це свідчать контракти та довготривалі угоди [3; 22, 153, 156].

Дослідник Ю. Мариновський детально зупинився на співвідношенні понять «монастир» і «культура». «Тут також існує нівелюючий стереотип – монастирі осередки культури і освіти. [...] Вони не були в прямому розумінні

осередками культури та наукової думки. Для таких тверджень є всі підстави: віддаленість від державних, релігійних і культурно-національних центрів, обмаль коштів, тяжкі умови існування тощо. Але в кожній обителі існувала невеличка бібліотека в 200–400 томів, в тому числі і якась кількість рукописних книжок та стародруків» [3; 22, 148, 165]. На жаль, більшість із них забиралися до Києва, переважно до Києво-Софійського кафедрального собору, або «позичалися» впливовими поміщиками та не поверталися. Про наявність стародруків чи будь-яких реліквій монастир зобов'язаний указувати у звітах до церковного керівництва і наукових центрів.

Практично по кожному монастирю нашого краю вченим Ю. Мариновським знайдено відомості про функціонування училища, школи, майстерні. «...Відомі іконописні майстерні в Жаботинському, Мошногірському і Лебединському Миколаївському монастирях – свого роду місцеві центри вироблення ікон» [3; 23]. Навчалися іконопису, як правило, в Києво-Печерському монастирі. Зазвичай ікони виготовляли на продаж і для інших обителів, і для місцевого населення.

Значну увагу автор приділив коментарям і приміткам. Треба зазначити, що саме ретельна праця над коментарями та примітками є визначальною рисою й основою науково-дослідницької діяльності Ю. Мариновського. Для нього важливою є тільки історична правда. Кожен документ він ретельно аналізує, звіряє з фактами інших документів. Дослідник Ю. Мариновський ніколи не вдавався до підміни понять, фактів, якщо не знаходив матеріали для заповнення «білої плями», говорячи про це чесно.

Отже, подана історико-краєзнавча розвідка про православні монастирі Черкащини зазначеного періоду є концептуально автентичною з додержанням хронологічного принципу подання матеріалів, тобто вводить до наукового обігу нові відомості з історії Черкащини з докладним їх коментуванням. Ця збірка має тематичний характер і є дослідженням про заснування і функціонування православних обителів нашого краю. Ю. Мариновський робить чіткі висновки щодо кількості, розмірів, розташування в регіоні, класності (штатний чи позаштатний), якості та джерела отримання угідь. Дослідник дав детальну характеристику економічному життю монастирів, не оминув питання благодійництва та милосердя, незважаючи на великі матеріальні та духовні спустошення (остання третина XVIII ст.).

На думку автора, це дослідження є попереднім: «...Воно не є остаточним закриттям досить цікавого тематичного напрямку, а, навпаки, – ставить багато питань, [...] у порушеній проблемі про дослідження історії монастирів на Черкащині є напрямки, які вимагають глибокого вивчення» [3; 24]. Так, період останньої третини XVIII ст. був часом великих економічних труднощів, занепаду православних монастирів. Він досі не узагальнений у наукових дослідженнях і чекає на своє вивчення. На жаль, із джерел мало відомо про духовну діяльність православних осередків, ченців-подвижників.

Список використаних джерел

1. Мариновський Ю. Ю. Мотронинський Троїцький монастир [Текст] / Ю. Мариновський. – Черкаси, 1990. – 104 с.
2. Мариновський Ю. Ю. Документальні свідчення про останні роки монастирів на Черкащині: 20-ті роки / Ю. Мариновський // Український археографічний щорічник. – К. : Наук. думка, 1993. – Нова серія, вип. 2. – Т. 5. – С. 68–91.
3. Мариновський Ю. Ю. Черкаська минувшина. – Книга 1. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року [Текст] / Ю. Мариновський. – Черкаси, 1997. – 208 с.
4. Мариновський Ю. Ю. Черкаська минувшина. – Книга 2. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області після 1917 року [Текст] / Ю. Мариновський. – Черкаси, 2002. – 480 с.
5. Мариновський Ю. Ю. Гулаки на правобережжі Дніпра: родовід і власність правобережних Гулаків з Артема. Матеріали до біографії роду [Текст] / Ю. Мариновський // Альманах Батьківщина – 2012. – Черкаси : Вертикаль, 2014. – 512 с.
6. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии [Текст] / Л. Похилевич. – К., 1864. – С. 665; Денисов Л. И. Православные монастыри Российской империи, полный список [Текст] / Л. И. Денисов. – М. : Изд. Ступина А. Д., 1908; Зверинский В. В. Монастыри по штатам 1964, 1968, 1975 гг. [Текст] / В. В. Зверинский. – СПб. : Безобразов, 1892; В-нов А. Памятная книжка Киевской епархии [Текст] / А. В-нов, В. Антонов. – К., 1882. – С. 97; Строев П. Списки иерархов и настоятелей монастырей Российской церкви [Текст] / П. Строев. – СПб. : Балашев, 1877.

References

1. Marynovskiy Yu. Yu. Motronynskiy Troitskiy monastyr [Tekst] / Yu. Marynovskiy. – Cherkasy, 1990. – 104 s.
2. Marynovskiy Yu. Yu. Dokumentalni svidchennia pro ostanni roky monastyriv na Cherkashchyni: 20-ti roky [Tekst] / Yu. Marynovskiy ; Ukrainskiy arkheohrafichnyi shchorichnyk. – K. : Nauk. dumka, 1993. – Nova seriia, vyp. 2. – T. 5. – S. 68–91.
3. Marynovskiy Yu. Yu. Cherkaska mynuvshyna. – Knyha 1. Pravoslavni monastyri na tereni suchasnoi Cherkaskoi oblasti do 1917 roku [Tekst] / Yu. Marynovskiy. – Cherkasy, 1997. – 208 s.
4. Marynovskiy Yu. Yu. Cherkaska mynuvshyna. – Knyha 2. Pravoslavni monastyri na tereni suchasnoi Cherkaskoi oblasti pislia 1917 roku [Tekst] / Yu. Marynovskiy. – Cherkasy, 2002. – 480 s.
5. Marynovskiy Yu. Yu. Hulaky na pravoberezhzhi Dnipra: rodovid i vlasnist pravoberezhnykh Hulakiv z Artema. Materialy do biohrafii rodu [Tekst] / Almanakh Batkivshchyna – 2012 / Yu. Marynovskiy. – Cherkasy : Vertykal, 2014. – 512 s.
6. Pokhilevich L. Tales of the populated areas of the Kiev province [Tekst] / L. Pokhilevich. – K., 1864. – S. 665; Denisov L. I. Orthodox monasteries of the Russian Empire, full list [Tekst] / L. I. Denisov. – M.: ed. Stupina A. D., 1908; Zverinsky V. V. Monasteries in the states of 1964, 1968, 1975 [Tekst] / V. V. Zverinsky. – St. Petersburg: Bezobrazov, 1892; V-nov A., Antonov V. Memorial book of the Kiev diocese [Tekst] / A. V-nov, V. Antonov. – K., 1882. – S. 97; Stroev P. Lists of hierarchs and rectors of monasteries of the Russian Church [Tekst] / P. Stroev. – St. Petersburg: Balashev, 1877.

Л. М. Горенко, С. М. Косяк, И. Г. Боева

Историко-документальное исследование Юрия Мариновского «Черкасское прошлое. Православные монастыри на территории современной Черкасской области до 1917 года»

Рассмотрена одна из первых работ научного наследия известного ученого историка-краеведа Юрия Мариновского «Черкасское прошлое. Православные монастыри на территории современной Черкасской области до 1917 года», которая издана научно-популярным изданием и вошла в первую книгу. Целью статьи является историографический анализ данного исследования. Приоритетом для Ю. Мариновского стало использование всей доступной документальной базы, чтобы воспроизвести полную историю функционирования православных монастырей, располагавшихся на территории современной Черкасской области. Он ввел в научный оборот целый ряд архивных документов, предоставив подробные комментарии и примечания. Тщательная работа над комментариями и примечаниями является определяющей чертой и основой научно-исследовательской деятельности Ю. Мариновского. Этот сборник носит тематический характер и является попыткой создать общее представление о православных монастырях, которые ранее были расположены на территории Черкасской области. Цель и задачи достигались одновременным применением различных методов исследования.

Ключевые слова: православные монастыри, архив, документы, игумен, церковь, грамоты, рукописные книги, комментарии.

L. M. Horenko, S. M. Kosiak, I. H. Boieva

Historical-documentary research of Yurii Marynovsky “The past time of Cherkasy. Orthodox monasteries on the territory of modern Cherkasy region until 1917”

One of the first works of scientific heritage of the famous scientist-historian and local historian Yurii Marynovsky “The past time of Cherkasy. Orthodox monasteries on the territory of modern Cherkasy region until 1917”, which was published by a popular science publication and was included in the first book, is considered. The purpose of the article consists in historiographic analysis of this study. The priority for Yu. Marynovsky was to use the entire available documentary base to reproduce the full history of the functioning of Orthodox monasteries located on the territory of modern Cherkasy region. He introduced a number of archival documents into scientific circulation, providing them with detailed comments and notes. Careful work on comments and notes is the defining feature and basis of the research activity of Yu. Marynovsky. This collection is thematic in nature and is an attempt to create a general idea of Orthodox monasteries that were previously located on the territory of Cherkasy region. The goal and objectives have been achieved by the simultaneous application of various research methods.

Keywords: Orthodox monasteries, archive, documents, abbot, church, certificates, manuscripts, comments.